

החלד, לחפר פרות

מאת

אלקנה ביליק

"וזה לכם השמא בשרץ השרץ על הארץ
 החלד והעכבר והצב למיניהו והאנקה והפס
 והלטאה והחמט והתנשמת". (ויקרא י"א,
 כט-ל).

שמונה שרצים אלה הטמאים ומטמאים או חלק מהם, במותם, זכו לדיונים שונים בכמה וכמה משניות ובגמרא. "שמונה שרצים האמורים בתורה הצדן והחובל בהן בשבת חייב"¹, "אלו שעורותיהן (רש"י: מטמאין) כבשרן?² עור האדם ועור של חזיר של ישוב (רש"י: מפני שהוא רך ואוכלין אותו) . . . ועור האנקה והכח והלטאה והחמט . . . וכלן שעיבדן או שהלך בהן כדי העבודה טהורין (רש"י: אם עיבדן נעשו עור ובטלו מתורת בשר וטהורין) . . . ר' יוחנן בן נורי אומר: "ח' שרצים יש להן עורות" (רש"י: ואין מטמאין כבשרם). מהערתו של רש"י על עור החזיר, שהוא ראוי — מפאת רכותו — למאכל (וכזאת הוא מעיר גם על איברי בע"ח אחרים), מסתבר שמונח "עורם כבשרם" — פירושו: רך במידה שניתן לאכילה. אכן, הזואולוג ישראל אהרני ז"ל, שהיה גם ת"ח ובלשן, מסביר אתרת: שעורם מודבק כל כך לבשרם, שהוא מהווה כמעט חלק של בשרם. אין העור הזה רפה, אין הוא מקומט אלא מהודק אל הגוף. המונח "עורם כבשרם" חופף מונח אחר "אין עור חלוק מבשר".

נביא גם מדברי הרמב"ם: "שמונה שרצים האמורין בתורה והן החולד והעכבר והצב והאנקה והכח והלטאה והחמט והתנשמת" — טומאת כולן שוה והן הנקראים שרץ לענין טומאה . . . השרץ אב מאבות הטומאה מטמא אדם וכלים במגע וכלי חרס באויר ואינו מטמא במשא והנוגע בו אינו מטמא בגדים בשעת מגעו, ושיעור טומאתו בכעדרה וכל השרצים מצטרפין לכעדרה". עצמות השרץ וגידיהו וצפורניו

1 משנה שבת פרק י"ד א.

2 משנה חולין פרק ט', ב.

[2]

אלקנה ביליק

טהורין, ועור החולד והעכבר והצב והתנשמת טהור אע"פ שהוא לח ועדיין לא עיברו ולא הלך בו, אבל עור האנקה והכח והלטאה והחומט כבשרן ומטמא בכעדשה ואם עיבדן או שהלך בהן כדי עבודה טהורין וכמה היא כדי עבודה כדי הילוך ד' מילין.¹ נעבור עתה אל הראשון שברשימת שמונת השרצים המטמאים במגע אדם וכלים — אל החלד. התרגומים והמפרשים ברובם ראו בבעל חיים זה טורף ממשפחת הסמוריים. בשבעים: *γαλῆ*; בוולגטה: *Mustela*; בפשיטתא: כוכשתא; יונתן תירגם: כרכושתא (ואילו בתרגום אונקלוס: חולדה), רש"י לע"ז: מושטילה וכן רד"ק: מושטילא; חזקוני: בוליטא ד"א: מושטיל, רב סעדיה גאון תירגם: אליכלפיה, ואבן ג'נאח פירשו הוא העכבר הסומא מברייתו. בתרגומים האנגליים: *Weasel*.²

משפחת הסמוריים (*Mustelidae*) מיוצגת עתה בארץ ישראל על ידי שלשה בעלי חיים: סמור — *Vormela peregusna*, טורף קטן המסמר את שערותיו בעת רוגזו; גרית — *Meles meles* בע"ח מסורבל הניכר בגופו הפחוס והרחב ובפסים השחורים והלבנים העוברים לסרוגין על ראשו, ולוטרה — *Lutra lutra*, בעל קרומי שחיה בין אצבעותיו, הנוון בעקר מדגים. כולם בעלי חיים טורפים. מן המתרגמים האחרונים היו שכללו בשם "חולד" גם בני משפחת הג'קנייים: הג'מיה *Herpestes, ichneuman* *genetaa*. הנמיה מצויה למדי בארץ וגורמת הפסדים ניכרים לבעלי הלולים בטרפה עופות. הגחן (אולי זהו תלא אילן). אפשר שהיה אי-פעם בנמצא בארץ ישראל. בדורות האחרונים נטו רבים אחרי פירושו של סעדיה גאון ואבן ג'נאח וסברו כי החולד הוא ה-*Talpa*. (אחרים סוברים כי הטלפה היא התפרפת, אכן בעל חיים זה איננו בארצנו).

חוקרי הטבע בארצנו מיהדים את השם חולד לבעל חיים תת-קרקעי אחר המצוי אצלנו, הוא ה-*Spalax tuphlus ehrenbergi* השייך לסידרת המכרסמים (*Rodentia*). אורך גופו כעשרים ס"מ; שערו הקטיפני אפור-כהה-מכסיף הוא קצר ואינו מכביד על הליכתו במחילות העפר שהוא חופר. עיניו הזעירות מכוסות עור ואין הוא יכול לראות; מאידך מפותחים בבע"ח זה חוש הריח, חוש המישוש וחוש השמע — על אף היעדרן של אפרכסות אזניים — דבר המקל אף הוא על תנועתו בתוך האדמה. הוא חסר זנב, רגליו קצרות מאד וצווארו אינו נופל ברוחבו מרוחב גופו הגלילי. ראשו שטוח ורחב וחרטומו מכוסה חומר קרני. ה-*Spalax* חופר באדמה

2 א דורות רבים תרגמו ראם לאידיש: ויזעלטר שללא ספק אין לו כל קשר לשם ויזעל, שהוא חיה טורפת לא גדולה *Mustela, Wiesel*. השם ויזעלטר הוא שיבוש ה-*Wisent* הגרמני שאינו אלא ה-*Bison* שור הבר הגדול, ששרדו ממנו כמה מאות באירופה, ויותר מזה ה-*Bison* האמריקאי שמספרם מגיע אולי לאלף.

3 *Cuengwe, Syrian Mole-rat*

החלד, לחפר פרות

[3]

בראשו וברגליו הקידמיות. באדמה הקשה יחתור בשניו החותכות וקפל עורו שבפיו מעכב את חדירת העפר אל תוך הפה. את האדמה התחתה יציא החוצה ברגליו האחוריות. החולד חופר מנהרות המגיעות לעומק של 20 ס"מ ובהן תאים למדור, ליולדות, לאגירת מזון וגם חדר לגללים שהוא מפריש. הנקבה ממליטה אחת לשנה. ה-Spalax גורם לאכרים נזקים מרובים בכרסמה שרשי צמחים, בצלים וכד'. בספרות חז"ל יכונה בשם אישות — אולי על שום בלותו כל ימי חייו באישון לילה ובאפלה, כי אין לו עינים. ובגמרא כתוב: אמר רבי יהודה: מאי אישות? בריה שאין לה עינים (מועד קטן דף ו, עמוד ב).

לְחַפֵּר פְּרוֹת

שתי המלים הכתובות בספר ישעיהו ב, כ: "ביום ההוא ישליך האדם את אלילי כספו... לחפר פרות ולעטלפים" — הִרְפָּכֵן והוראתן שנויים במחלוקת. אחדים סברו, כי בתחילה היתה כאן מלה אחת לחפרפרות והיא נתחלקה לשנים. אחרים אמרו כי הצורה המצויה כיום בספרים שלפנינו היא המקורית ולא חל כל שינוי או תיקון. היו שהביאו את שתי הדעות כאחת (אבן עזרא, רד"ק).

גדולים יותר חלוקי הדעות בפירוש המלה (או המלים) הנ"ל: השבעים תרגמו *To~is Mataios* שפירושה: הבלים, ריק וכן גם בעל הפשיטתא: לסריקוּתא, הוולגטה תירגם *Talpas*; התרגום הארמי: טעותא = אלילים. רסע"ג תירגם: אכלי אלחמאר, כלומר אוכלי פירות, בפירוש רש"י משתקפות דעות הוולגטה והארמי כאחת: גלילים בדמות חפרפרות, מיני שרצים שחופרין בארץ שקורין טלפ"ש בלע"ז. אבן עזרא אמר: "עוף יעופף בלילה כעטלף ומביא עצמו ביום במקום סתר וי"א שהוא עוף שיאכל הפירות בלילות והן שתי מילות". ג'נאח וכן רד"ק (בין יתר הביאורים שהוא מביא): עוף המנקר פירות, רש"י ורד"ק הביאו גם פירוש אחר: חפירות, חריצין. נביא גם את דברי החכם הקראי ר' אהרן הזקן⁴: "לחפור פרות ר"ל לחפור חפירות להסתר שם עם העטלפים; ומלת פרות: קרוב מלשון פור התפוררה ארץ. ויש אומרים לחפור שהיו מציירים ציורי עכומ"ז: כענין לעשות כוונים למלאכת השמים. ולעטלפים: שם עוף כמו הדוכיפת והעטלף. וי"א: גם פרות שם עוף נקרא כן לרוב חופרי חפירות. הגר"א מחזיק בנוסח המקובל שלפנינו. שתי מלים נפרדות ופירושן לחפור חפירות: הוא האישות, כלומר החולד. מתרגמים, פרשנים ומלונאים בדורות האחרונים משערים, כי בתחילה היתה כתובה

4 חי במאה ה-13. חיבר ספר גדול "ספר המבחר" — הוא פירוש על התורה, ובו הרבה השגות והסכמות על פירושי רש"י ואבן עזרא (ראה מאמרי בית מקרא שנה ראשונה, תוברת א).

אלקנה ביליק

[4]

מלה אחת והנביא התכוון לכלל בעלי החיים החופרים באדמה (עכברים למיניהם, חלדים, ירבועים) או לבעל חיים אחד והוא ה-Talpa, כוולגטה וכרש"י, בע"ח שאיננו — ואולי גם לא היה מצוי בימי הנביא בארץ ישראל, מעטים סוברים, כי הכתוב התכוון ל-Rattus היא החולדה ממשפחת העכבריים. בן יהודה חשב, כי זוהי לטאה ארסית גדולה הנקראת בתלמוד בשם חברבר או חורור (י"א כי זה שבתלמוד הוא נחשו) וי"א כי השם חפרפרת הוא שם נרדף לחולד והוא ה-Spalax המצוי בארצנו וגורם צרות לחקלאים.

הסברו הגורוני הפשוט ביותר של השם, "חפרפרות" הוא הרכבן של שתי מלים: חפרי פרות. יש גורסים הכפלת שרש ח'פ'ר' בהשמטת פא הפועל בח'פ'ר' השני (על דרך "לקרא לשבועים דרור ולאסירים פקח-קוח" (ישעיהו ס"א, א); יום לבנות גדיך יום ההוא ירחק-חק (מיכה ז', יא) ועוד. רד"ק מביא מימרת התלמוד (בבא בתרא י"א, ע"א), אשר לפיה הוראת המלה "פירא" היא חפירה. לפי זה "חפרפרות" גם בלי הבלעת אות או הכפלת השורש — הוראתה "חפר חפירות". והכוונה לשרץ חופר חפירות, שהיו עובדים לצורתו (מעין "עכברי הזהב" אשר בשמו"א, ו', ה) דעה אחרת: חילוף ב"ת בפ"א והפירוש: חופר בורות או חברבר — מין לטאה. מזור גורנו הדרשני של ריב"ל: פירות = פה ירה וכן בגרמנית Maule-Wurf ... לפי צורת הריבוי שבמקרא ביקשו וגזרו את צורת היחיד: חפרפרת או חפרפרה.⁵

חפרפרת — ולאחרונה יחד שם זה ל-Mole מסידרת אוכלי החרקים Insectivora⁶, הוא דומה במקצת לחולד (ספאלקס) אלא שהיא נופלת ממנו במקצת בגודלה. גם היא פרווהה שחורה, קטיפנית, ראשה מאורך, משוך כחדק או כיתד ומסתיים בחרטום עשוי חומר קרני קשה, עיניה זעירות, אזניה חסרות אפרכסות, כפות רגליה הקדמיות חזקות ולהן אצבעות אדירות. ברגלים אלה היא חותרת באדמה ובשעת החתירה היא נשענת בחרטומה שבקצה ראשה. החפרפרת נונית מחרקים ומזחלים שהיא מוצאת באדמה תוך כדי חתירה ובוזה היא מביאה תועלת לאכרים במקומות הימצאה — באירופה ובחלק מאסיה (אולם לא בארץ ישראל). החפרפרת מתגוררת בשדות וביערות אשר בהם האדמה עשירה ברקובית ובאדמה מכוסה עֵלָה. מדורה הוא מתחת לפני האדמה: הוא רבי-חדרים; את העפר תוציא למעלה וניכרים הם תילי העפר שהיא מוציאה בראשה.

אמנם גם בימינו יש מי שסובר כי חולד הוא Rattus והוא הזכר של החולדה. אולם נתקבלה הדעה שמבדילה בין החלד — Syrian Mole-rat ובין העכבר הגדול — חולדה היא ה-Rattus.

5 במלוגו של אבן שושן: — חפרפרת או חפרפרה, והוא הסברו של השם חולד.

6 השם המדעי: Talpa באנגלית Mole בצרפתית: Taupe בגרמנית: Maulwurf.